

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

نقش آموزه های دینی در نظام قانون گذاری مجلس اول دوره مشروطه

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ گرایش انقلاب اسلامی

نگارنده:

مهسیما درکی

استاد راهنما:

دکتر حسین آبادیان

مهر ۱۳۹۷

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

نقش آموزه های دینی در نظام قانون گذاری مجلس اول دوره مشروطه

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ گرایش انقلاب اسلامی

نگارنده:

مهسیما درکی

استاد راهنما:

دکتر حسین آبادیان

استاد مشاور:

دکتر یعقوب خزایی

مهر ۱۳۹۷

تقدیم به

فداکاری و حمایت های بی دریغ پدر بزرگوارم

محبت و استقامت مادر عزیزم

قدردانی

به نام خداوند جان و خرد
خداوند نام و خداوند جای
کزین برتر اندیشه بر نگذرد
خداوند روزی ده رهنمای

سپاس پروردگار یکتا را که توفیق گام نهادن در راه کسب دانش بر ما عطا فرمود.

از زحمات و راهنمایی های بی دریغ اساتید گرانقدرم، به ویژه استاد راهنما
جناب دکتر حسین آبادیان و استاد مشاور جناب دکتر یعقوب خزائی کمال تشکر
و سپاسگزاری را دارم.

فرم پ ۲-۱: فرم تأییدیهی هیأت داوران جلسهی دفاع از پایان نامه / رساله

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم تأییدیهی هیأت داوران جلسهی دفاع از پایان نامه / رساله (فرم شماره ۳۰)

بدین وسیله گواهی می شود جلسه دفاعیه از پایان نامه کارشناسی ارشد خانم مهمیما درکی دانشجوی رشته تاریخ انقلاب اسلامی تحت عنوان "نقش آموزه های دینی در نظام قانونگذاری مجلس اول دوره مشروطه" در تاریخ ۱۳۹۷/۰۷/۲۸ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان نامه / رساله با نمره به عدد و به حروف با درجه مورد تأیید هیأت داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبهی دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	دکتر حسین آبادیان	استاد	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۲	استاد مشاور	دکتر یعقوب خزایی	استادیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۳	داور داخلی	دکتر حجت فلاح توتکار	استادیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۴	داور داخلی و نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر محسن بهرام نژاد	دانشیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	

بدین وسیله گواهی می شود:

در تاریخ / / ۱۳ بابت مقاله مستخرج از پایان نامه، نمره به نمره فوق اضافه شد و نمره نهایی نامبرده به به حروف تغییر یافت.

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

مهر و امضا

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب مهسیما درکی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد در رشته تاریخ اسلام اسلامی
گرایش اسلام اسلامی که در تاریخ ۱۳۹۷/۷/۱۳ از پایان نامه ی خود تحت عنوان
نقش آموزه های دینی در نظام قانون گذاری مجلس اول دوره مشروطه
با کسب درجه ی عالی دفاع کرده ام، شرعا و قانونا متعهد می شوم:

۱. مطالب مندرج در این پایان نامه، حاصل تحقیق و مطالعه اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و غیره استفاده کرده ام، با رعایت کامل امانت، مطابق مقررات، اقدام به ارجاع در متن و ذکر آن در فهرست منابع و مآخذ نموده ام.
۲. تمامی یا بخشی از این پایان نامه قبلا برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی به سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
۳. مقالات مستخرج از این پایان نامه کاملا حاصل کار اینجانب بوده و از هرگونه جعل داده و یا تغییر اطلاعات پرهیز کرده ام.
۴. از ارسال همزمان و یا تکراری مقالات مستخرج از این پایان نامه (با بیش از ۳ درصد همپوشانی) به مجلات و یا همایش های گوناگون خودداری نموده و می نمایم.
۵. کلیه حقوق مادی و معنوی حاصل از این پایان نامه متعلق به دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) بوده و متعهد می شوم هرگونه بهره مندی و یا نشر دستاوردهای حاصل از این تحقیق اعم از چاپ کتاب، مقاله، ثبت اختراع و غیره (چه در زمان دانشجویی و یا بعد از فراغت از تحصیل) با کسب اجازه از استاد (استادان) راهنما باشد.
۶. در صورت اثبات تخلف و نقض موارد پنجگانه فوق (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) از درجه اعتبار ساقط و اینجانب هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء
مهسیما درکی

سوگندنامه دانش آموختگان کارشناسی ارشد دانشگاه بین المللی امام خمینی(ره)

به نام خدا

- سپاس ایزد منان را که مرا مشمول الطاف خویش نمود که با طی مراحل تحصیل موفق به اخذ درجه کارشناسی ارشد شوم. به شکرانه این نعمت بزرگ الهی که با امکانات این مرز و بوم، فراهم و نزد اینجانب به امانت گذاشته شده است، در پیشگاه ملت ایران به کتاب آسمانی خود، قرآن کریم، سوگند یاد می کنم که:
- در سراسر زندگی حرفه ای، در راه اعتلای کشور ایران و جامعه بشری به نحو احسن قدم برداشته و در این راه از هیچ تلاشی دریغ ننمایم.
 - در تمام فعالیت های تخصصی، رضای خدا را همراه با صداقت علمی و اجتماعی در نظر داشته و از موقعیت های به دست آمده در جهت رفع مشکلات جامعه استفاده کنم و در همه ی امور، منافع کشور را بر منافع فردی مقدم بدارم.
 - همواره علم و دانش خود را به روز نگاه داشته و در ایفای مسئولیت و تعهدات حرفه ای در حد توان سعی و تلاش خود را به کار گیرم.
 - و اینکه از خداوند علیم توفیق بندگی و پای بندی به مفاد این سوگندنامه را خواستارم و از او می خواهم که مرا در ایفای رسالت علمی و انسانی خویش موفق بدارد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء
مهسیما در کی

عنوان پایان نامه / رساله
نقش آموزه های دینی در نظام قانون گذاری مجلس اول دوره مشروطه
نام و نام خانوادگی دانشجو مهسима در کی
مجوز بهره برداری از پایان نامه / رساله

کلیه حقوق اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از نتایج این پایان نامه برای دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین محفوظ است. بهره برداری از این پایان نامه / رساله در چهارچوب مقررات کتابخانه و با توجه به محدودیتی که توسط استاد راهنما به شرح زیر تعیین می شود، بلامانع است:

- بهره برداری از این پایان نامه / رساله برای همگان بلامانع است.
- بهره برداری از این پایان نامه / رساله با اخذ مجوز از استاد راهنما، بلامانع است.
- بهره برداری از این پایان نامه / رساله تا تاریخ ممنوع است.

استاد راهنما می تواند یکی از گزینه های بالا را انتخاب کند و مسئولین کتابخانه موظف به رعایت موارد تعیین شده می باشد.

نام استاد و یا اساتید راهنما:

تاریخ امضاء:

امضاء: مهسима در کی
تاریخ: ۹۷/۱۰/۸

چکیده

مجلس اول دوره مشروطیت یکی از مهم‌ترین مجالس این دوره می‌باشد. از آن رو که نخستین اقدام نخبگان سیاسی برای قانونگذاری در ایران در این مجلس و به وسیله آن صورت گرفت. این مجلس عرصه رویارویی میان تفکر سنتی و نوین بود. عمده‌ترین مخالفت‌ها از سوی طیف خاصی از روحانیت مطرح می‌شد که پدیده « قانونگذاری » را بر خلاف شریعت اسلام می‌دانست از سوی دیگر طیف دیگر روحانیت بود که با همفکری با روشنفکران معتقد بودند برای حفظ اسلام باید با گفتمان جدید همراه شد. چالش فکری مخالفین و موافقین در مجلس اول دوره مشروطه درباره کیفیت شرعی بودن قوانین و مطابقت آن با شرایط فرهنگی جامعه ایران و نیز نیازهای جدید بود و در این میان برخی روحانیان تلاش می‌کردند تا پلی میان نظام جدید با اسلام ایجاد کنند ولی به طور کلی تنها گروه اندکی در میان آنها بودند که مطابقت قوانین عرفی با شرعی را که ریشه در فرهنگ مذهبی جامعه ایران داشت می‌پسندیدند. مشروعه‌خواهان قانون‌گذاری در مجلس را جعل احکام شرعی خواندند و با آن به مخالفت پرداختند. در مجلس با این که تلاش می‌شد نقش مذهب چندان نادیده گرفته نشود اما روشنفکران از هر فرصتی برای مخالفت با آن استفاده می‌کردند تا گستره ایفای نقش آن را در نظام قضایی کشور محدود کنند. از سوی دیگر لزوم عمل کردن بر اساس مصلحت زمان شدیدا در این دوره احساس می‌شد و نیاز بود تا قوانین را هماهنگ با شرایط حاکم بر جهان آن روز وضع کرد. اگرچه مجلس موفق شد قوانین را تا حدودی مدون سازد در نهایت با به توپ بسته شدن مجلس، دوره فعالیت آن به سر رسید. در این پایان نامه تلاش بر پاسخ دادن به چند پرسش بنیادین می‌باشد. نخست این است که بتوانیم روشن سازیم چرا در مجلس اول دوره مشروطیت امکان نداشت که نمایندگان ملت بتوانند بدون در نظر گرفتن شریعت قانونی وضع نمایند و دوم، نقش شریعت انور اسلام را در فرآیند قانون‌گذاری در مجلس اول این دوره مورد بررسی قرار خواهیم داد و در نهایت، مواردی را مورد واکاوی قرار خواهیم داد که درباره آن‌ها قانون اسلامی وجود داشت.

واژگان کلیدی:

مشروطه، مجلس اول، روحانیان، قانون، شرع، عرف.

فهرست مطالب

فصل یک: کلیات پژوهش

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۲-۱- تعریف مسأله ۳
- ۳-۱- طرح سؤال های اصلی تحقیق ۳
- ۴-۱- فرضیه های اصلی تحقیق ۴
- ۵-۱- سوابق پژوهشی موضوع ۴
- ۶-۱- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق ۵
- ۷-۱- نتایج علمی قابل پیش بینی از تحقیق ۶
- ۸-۱- نقد منابع و اسناد ۷

فصل دو: اهمیت شریعت اسلام در قانونگذاری در مجلس اول دوره مشروطه

- ۱-۲- تأثیر فرهنگ حاکم بر اجتماع در نظام حقوقی و قضائی..... ۱۴
- ۲-۲- سرچشمه آغاز به قدرت رسیدن روحانیان در ایران..... ۱۷
- ۳-۲- تأثیر روحانیان در نوگرایی و مشروطه خواهی..... ۱۸
- ۴-۲- آثیر مذهب تشیع بر زیرساخت های اجتماعی و سیاسی..... ۲۰
- ۵-۲- نظام قضائی و دستگاه حقوقی ایران در دوره قاجار، تا پیش از مشروطیت..... ۲۱
- ۶-۲- عرف چیست؟..... ۲۵
- ۷-۲- شکل گیری پیشینه فکری نظام مشروطیت..... ۳۰
- ۱-۷-۲- مستشارالدوله تبریزی..... ۳۳

- ۲-۷-۲- طالبوف..... ۳۴
- ۲-۷-۲-۱- قانونگذاری بر اساس مقتضیات زمان در اندیشه طالبوف و دیگران..... ۳۵
- ۲-۸- قانون و حکومت قانون..... ۳۶
- ۲-۹- مجلس اول دوران مشروطیت و ترویج شریعت اسلام: جناح بندی گروه‌ها..... ۳۸
- ۲-۹-۱- روحانیان..... ۴۱
- ۲-۹-۱-۱- سید محمد طباطبائی..... ۴۳
- ۲-۹-۱-۲- محمد حسین نائینی..... ۴۶
- ۲-۹-۱-۲-۱- قانون در اندیشه میرزا محمد حسین نائینی..... ۴۷
- ۲-۹-۱-۳- علت دفاع روحانیان از مجلس اول دوران مشروطیت..... ۵۰
- ۲-۱۰- مشروعه خواهان (روحانیان مخالف با مشروطیت و مجلس اول)..... ۵۱
- ۲-۱۰-۱- شیخ فضل الله نوری..... ۵۱
- ۲-۱۱- قانون گذاری در اندیشه مخالفان و موافقان مجلس اول..... ۵۸
- ۲-۱۲- رویارویی روحانیان و روشنفکران با یکدیگر بر سر قانون اساسی..... ۶۴
- ۲-۱۳- اصل دوم متمم قانون اساسی..... ۶۷
- ۲-۱۴- تطابق قانونگذاری با شریعت اسلام..... ۷۲
- ۲-۱۵- بررسی دیدگاه ها درباره قانون اساسی در مجلس اول..... ۸۶

فصل سوم: نقش شریعت اسلام در قانونگذاری در مجلس اول دوره مشروطه

(ق.۵۱۳۲۵-ق.۵۱۳۲۷)

- ۳-۱- مقدمه..... ۹۶

- ۱-۳- ایران محصور شده در میان نظام های مشروطیت در جهان..... ۹۶
- ۲-۳- آغاز مبارزات برای مشروطه خواهی..... ۹۹
- ۳-۳- نگارش قانون اساسی..... ۱۰۱
- ۴-۳- کنستیتوسیون چیست؟..... ۱۰۲
- ۵-۳- عدالتخانه، خواست ابتدایی مشروطه خواهان از آغاز نهضت..... ۱۰۳
- ۶-۳- نقش شریعت در تصمیماتی که مجلس می گرفت..... ۱۰۵
- ۷-۳- نقش شریعت در نگارش قانون اساسی..... ۱۰۸
- ۸-۳- نقش شریعت در نگارش قانون اساسی..... ۱۰۹
- ۹-۳- نقش شریعت در تدوین نظامنامه انتخابات..... ۱۱۱
- ۱۰-۳- نقش شریعت در برگزیدن نمایندگان مجلس اول شورای ملی..... ۱۱۲
- ۳- ۱-۱۰- آراء علما پیرامون ویژگی های نمایندگان واجدالشرايط..... ۱۱۳
- ۳- ۱-۱۰- امیرزا محمدحسین نائینی..... ۱۱۴
- ۳- ۱-۱۰-۲- بررسی آراء عمادالعلما و آخوند خراسانی درباره ویژگی های نماینده واجدالشرايط..... ۱۱۴
- ۳- ۱۱- نقش شریعت در مصوبات مربوط به افرادی که از انتخاب کردن و انتخاب شدن محروم هستند..... ۱۱۵
- ۳- ۱۲- آراء شیخ فضل الله نوری پیرامون ویژگی های نماینده واجدالشرايط..... ۱۱۶
- ۳- ۱۳- نقش شریعت در نگارش قانون اساسی..... ۱۱۸
- ۳- ۱۴- چالش در قانون اساسی..... ۱۲۳
- ۳- ۱۵- حدود مجلس در قانون گذاری..... ۱۲۵
- ۳- ۱۶- کیفیت نگرش به قوانین در مجلس اول دوره مشروطیت..... ۱۳۱
- ۳- ۱۷- حدود کار نمایندگان در مجلس اول دوره مشروطیت..... ۱۳۹
- ۳- ۱۸- نزاع میان علمای مشروعه خواه و روشنفکران و حرام اعلام کردن مجلس شورای ملی..... ۱۴۰
- ۳- ۱۹- آراء علمای مشروطه خواه نقطه مقابل علمای مشروعه خواه..... ۱۴۲
- ۳- ۲۱- حفظ بیضه اسلام، دلیلی برای مشروعیت قانون گذاری..... ۱۴۴

فصل چهارم: احکامی که برگرفته از شرع بودند

- ۱-۴- مالیات..... ۱۴۹
- ۴- ۱- ۱- مالیات چیست؟..... ۱۵۰
- ۱-۴- ۲- اوضاع نظام مالیاتی کشور تا پیش از مشروطیت..... ۱۵۰
- ۱-۴- ۳- بررسی نظرات علما درباره مالیات..... ۱۵۲
- ۱-۴- ۴- ارائه تفسیر شرعی در باب مالیات از سوی علمای مشروطه خواه..... ۱۵۴
- ۱-۴- ۵- نظرات نمایندگان مجلس اول درباره مالیات..... ۱۵۶
- ۲-۴- حقوق زنان در امور سیاسی و اجتماعی..... ۱۶۰
- ۲-۴- ۱- منزلت اجتماعی زنان پیش از مشروطیت..... ۱۶۰
- ۲-۴- ۲- حقوق زنان در آثار روشنفکران پیشین..... ۱۶۱
- ۲-۴- ۳- مشارکت زنان در فعالیت های سیاسی پیش از مشروطیت..... ۱۶۲
- ۲-۴- ۴- نقش زنان در تصویب قانون اساسی و دیگر فعالیت ها در مجلس اول دوران مشروطیت..... ۱۶۳
- ۲-۴- ۵- دیدگاه شرعی نسبت به زنان..... ۱۶۴
- ۳-۴- نیروهای نظامی..... ۱۶۸
- ۳-۴- ۱- اهمیت نیروی نظامی یکپارچه برای نظام نوپای مشروطیت در ایران..... ۱۶۸
- ۳-۴- ۲- رابطه میان نیروهای نظامی نوین و حفظ بیضه اسلام..... ۱۷۰
- ۳-۴- ۳- اصلاحات در وزرات جنگ در دوره مجلس اول دوران مشروطیت..... ۱۷۲
- ۳-۴- ۴- قشون و مقتضیات زمان..... ۱۷۳
- ۳-۴- ۵- پلیس..... ۱۷۵
- ۴-۴- قانون عدلیه (مقدمات حقوق مدنی)..... ۱۷۵
- ۴-۴- ۱- عدلیه پیش از مشروطیت..... ۱۷۵
- ۴-۴- ۲- عدلیه در عصر سپهسالار و نقش شریعت در این دوره..... ۱۷۶
- ۴-۴- ۳- عدلیه در دوره مجلس اول دوران مشروطیت..... ۱۷۷
- نتیجه گیری..... ۱۸۲
- فهرست منابع و مآخذ..... ۱۹۱
- ضمائم..... ۲۰۱

فصل اول:

کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه

از زمانی که مذهب شیعه در زمان صفویان رسمی اعلام شد ساختار مذهبی جامعه ایران کاملاً تغییر کرد. از این دوره سازوکارهایی در فرهنگ جامعه وارد شد و اساس فکری جامعه در سالها و قرون بعدی براساس آن شکل گرفت. مذهب اسلام در جامعه ایران پررنگ بود و خارج از حیطه آن هیچ چیز قابل قبول نبود. روحانیان مسلمانان شیعی به بالاترین رتبه در تاریخ دوران اسلامی رسیدند و نفوذ کلامشان در میان اقشار عادی مردم از قدرت هیئت حاکمه بیشتر شد. از زمانی که نظام مشروطیت در ایران حاکم شد، اندیشه مذهبی در ایران با اندیشه جدید تمدنی روبه‌رو شد که با آن متضاد بود. برخی از روحانیان این تضاد را دریافته و با آن مقابله می‌کردند اما برخی دیگر به دنبال راه کاری برای ایجاد پیوند میان اندیشه مذهبی با اندیشه جدید بودند. از سوی دیگر روشنفکران غیر روحانی که شامل تحصیل کردگانی می‌شد که در دوره عباس میرزا به اروپا فرستاده شده بودند به ایران بازگشته بودند و می‌خواستند آنچه را که در اروپا دیده بودند بدون هیچ کم کاستی در ایران اجرا کنند. بنابراین چالش جدی‌تری بر سر راه اندیشه مذهبی و روحانیانی که می‌خواستند احکام شرعی در چهارچوب قانونی مدون به اجرا درآوردند، ایجاد می‌شد که ناشی از تفاوت دیدگاه نخبگان سیاسی کشور بود. به دنبال تشکیل مجلس اول و نگارش متمم قانون اساسی اختلافات اوج گرفت و مسأله اجرای بی چون و چرای احکام شرعی و موقعیت و جایگاه قوانین عرفی تبدیل شد به اصلی‌ترین مباحث آن زمان. بنابراین مجلس اول راه پر فراز و نشیبی در اجرای اصول نظام مشروطگی در پیش روی خود داشت.

۱-۲- تعریف مسأله

نهضت مشروطه به عنوان یک جنبش سیاسی-اجتماعی هنگامی پیروز شد که مدت زمان اندکی از خروج برخی ایرانیان از رکود فکری می‌گذشت. در این زمان مفاهیم جدیدی توسط نخبگان سیاسی در تاریخ اندیشه ایران مطرح می‌شد که نظام حکومتی و سامان فکری زمان خود را به چالش می‌کشید؛ مفاهیمی مانند قانون، حقوق انسان، آزادی، عدالت و پارلمان برای نخستین بار در این زمان در اندیشه سیاسی ایران راه یافت. در این میان، به نظر می‌رسد بتوان مفهوم قانون را از مهم‌ترین مفاهیم این دوره دانست؛ از این حیث که نظام مشروطه، نظام قانون ارزیابی می‌شود و بدون وجود قانون این جنبش عظیم بی معنا می‌نمود. در میان نخبگان، علاوه بر

روشنفکران تحصیل کرده که دیدگاهی سکولار نسبت به وضع قوانین در مجلس اول داشتند، روحانیون هم دیده می شدند که از دیرباز همواره مورد احترام مردم بوده و پناهی برای آنان در برابر ظلم و استبداد حاکم بر جامعه محسوب می شدند. در این گروه رویکردها متفاوت بود. گروهی با درک شرایط زمانی و مکانی دوران اقدام به نظریه پردازی در امر قانون گذاری می کردند و علاوه بر شرع مقدس اسلام، مسائل عرفی را نیز از نظر دور نمی داشتند. به طور مشخص، ملا محمد کاظم خراسانی (آخوند خراسانی) را می توان نماینده این گروه دانست. در مقابل، روحانیون دیگری نیز بودند که با حرام دانستن مشروطه، با این استدلال که این نظام سیاسی مخالف شرع انور است، به مخالفت با آن پرداخته و از میان آنان می توان شیخ فضل الله نوری را به عنوان مهم ترین نماینده این طرز تفکر معرفی کرد. بنابراین؛ در جامعه ای که گفتار مسلط، مذهبی بود و حتی پادشاه قاجار نیز به آن باور و اعتقادی راسخ داشت و همچنین مذهب همواره نقش اساسی در سیاست ایفا می کرد، نقش آموزه های دینی در سیر قانون گذاری امری غیر قابل کتمان به شمار می آمد. پایان نامه حاضر تلاش می کند نقش آموزه های شرعی را در وضع قوانین موضوعه در دوره مجلس اول مورد بحث قرار دهد.

۱-۳- طرح سؤال های اصلی تحقیق

۱. چرا در شرایط زمانی و مکانی دوره مشروطه، قانون گذاری نمی توانست از حوزه شریعت خارج شود؟
۲. نقش آموزه های دینی و شرعی در قانون گذاری مجلس اول چه بود؟
۳. چه مواردی از قانون گذاریهای دوره اول مشروطه، برگرفته از احکام شرعی بودند؟

۱-۴- فرضیه های اصلی تحقیق

۱. جامعه ایران، همیشه جامعه ای مذهبی بوده است و احکام اسلام جزء لاینفک ساختار اجتماعی و سیاسی و فرهنگی جامعه شده بود. بنابراین، چون در دوره اول مشروطه قوانین برای آحاد افراد جامعه، اعم از مردم عادی و تحصیل کردگان و حتی پادشاه وضع می شد، لذا نمی توانست با شرع مطابقت نداشته باشد.
۲. آموزه های دینی و به طور خاص شرعی، نقشی بسیار مهم در نحوه قانون گذاری نمایندگان مجلس اول داشتند.

۳. مواردی مثل اخذ مالیات، قانون اداره بلدیة (شهرداری) و مقدمات قانون حقوق مدنی همه برگرفته از احکام شرع

۱-۵- سوابق پژوهشی موضوع

بسیاری از آثاری که پس از مشروطه و در دوره معاصر در خصوص مشروطه نوشته شده از منظر فقه شیعه نگاشته شده اند، و دیدگاهی که در اینگونه آثار نسبت به مشروطه وجود دارد، دیدگاهی است مبتنی بر دین؛ مانند آنچه در کتاب سیاست نامه خراسانی اثر محسن کدیور دیده می شود. کدیور در این اثر، تنها به بررسی چندین اثر فقهی و فتاوی آخوند خراسانی که به زبان فارسی و عربی از وی برجای مانده پرداخته است، و البته برای شناخت نقش علمای دین در نهضت مشروطه مفید است. همچنین در مقاله ای از مسیح الله جمالی تحت عنوان "پنج نظریه درباره اختلاف سیاسی فقیهان در مشروطه" همانطور که از عنوان آن پیداست به بررسی آرا فقهی شیعه دوره مشروطه پرداخته است. در نقطه مقابل در برخی آثار فریدون آدمیت از جمله کتاب "ایدئولوژی نهضت مشروطیت" و "فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران" و چند اثر دیگر می توان دریافت که دیدگاهی که وی نسبت به مشروطیت دارد بر پایه سکولاریسم است و با همین دیدگاه به تحلیل پرداخته است. کتاب "تشیع و نقش مشروطیت در ایران و نقش ایران مقیم عراق" اثر عبدالهادی حائری ست. این کتاب یکی از اثرگذارترین تحقیقات در زمینه واکنش رهبران مذهبی در برابر انقلاب مشروطیت است و به موضع رهبران روحانی شیعه در برابر دستگاه سیاست اشاره شده است.

اما کلیه این آثار عمدتاً به شخصیت های مهم سیاسی و دینی دوره مشروطه می پردازد و از نقش نمایندگان مجلس اول در وضع قوانین مبتنی بر شریعت کمتر سخن گفته شده است. بنابراین تأکید عمده این پایان نامه اولاً بر نقش احکام شرعی در قوانین مصوب مجلس اول شورای ملی است و ثانیاً بیشتر به نمایندگانی می پردازد که از صنف روحانیون و حتی پیشه‌وران بوده اند، نه لزوماً شخصیت های مهم سیاسی و دینی.

۱-۶- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق

روش انجام این تحقیق توصیفی تحلیلی است، یعنی ابتدا شرایط تاریخی و اجتماعی ایران دوره مزبور را از نظر تاریخی مورد بحث قرار می دهد و آنگاه به مجلس اول می پردازد و نسبت شرع و قانون گذاری جدید را مورد توجه قرار می دهد. در این رابطه ابتدا منابع و مأخذ شناسائی می شوند و سپس یادداشت برداری از منابع انجام می گیرد و در نهایت پایان نامه تدوین می شود.

۲-۱- نتایج علمی قابل پیش بینی از تحقیق

این تحقیق نشان می دهد مقوله شرع در نظام قانون گذاری مجلس اول دوره مشروطه ایران غیر قابل انکار است و بنابراین مشروطه ایران با هر هدفی که شکل گرفت، نمی توانست نسبت به مبانی دینی و شرعی بی تفاوت باشد و خواه ناخواه قوانین آن با شرع انطباق حاصل می کردند و این وجه تمایز مشروطه ایران از نظام های مشروطه کشورهای اروپائی بود.

۱-۸- نقد منابع و اسناد

الف. مذاکرات مجلس اول ۱۳۲۶-۱۳۲۴ (توسعه سیاسی ایران در ورطه سیاست بین الملل)، غلامحسین میرزا صالح، تهران: انتشارات مازیار، چاپ اول، ۱۳۸۴)

یکی از مهم ترین منابعی که در ارتباط با موضوع ما وجود دارد، صورت مذاکرات مجلس ۱۳۲۶-۱۳۲۴، گردآوری و تدوین «غلامحسین میرزا صالح» می باشد. این کتاب در حقیقت جامع ترین و کامل ترین منبع درباره مجلس اول دوره مشروطیت می باشد. مذاکرات میان نمایندگان در خصوص مسائل مختلف، فرامین، نامه ها و مکاتبات میان علما و مجلس و نیز علما و قصر سلطنتی می باشد. در انتهای کتاب در بخشی تحت عنوان «افزوده ها»، به مواردی اشاره کرده است که بسیار مهم می باشند. از آن جمله مهم ترین آن، لیست

^۱. از این به بعد در ارجاعاتی که به این کتاب می دهیم آن را با عنوان «مذاکرات» مشخص می نمایم.

اسامی نمایندگان دوره اول می باشد که شامل نام نمایندگان، محل انتخاب شان و سرانجام به نمایندگی از کدام صنف وارد مجلس شده اند. این اسامی از نمایندگان طبقه اعیان و خوانین و ملاکین تهران آغاز شده و با آوردن نام نمایندگان شهرستان ها خاتمه می یابد. (مذاکرات: ۱۳۸۴، ۷۵۵) این نمایندگان از هر صنفی بودند. از جمله دیگر مواردی که در این قسمت گنجانده شده، «نظامنامه انتخابات مجلس شورای ملی» می باشد و در دو فصل و ۳۳ ماده به قواعد انتخابات، شیوه و شرایط انتخاب کردن و انتخاب شدن نمایندگان پرداخته است. نظامنامه آن در ۱۹ رجب ۱۳۲۴ ه.ق به تصویب مجلس رسید و روز بعد در ۲۰ رجب ۱۳۲۴ به دست مظفرالدین شاه امضا شد. (همان، ۷۶۳-۷۶۱)

اما مهم ترین ضمیمه این بخش، «متمم قانون اساسی» می باشد. در تاریخ ۲۹ شعبان ۱۳۲۵ ه.ق محمدعلی شاه که پس از مظفرالدین شاه به سلطنت رسید، آن را امضا کرد. قانون اساسی در صد و هفت اصل تنظیم شد و شامل بخش های مختلفی است. نخستین بخش «کلیات» قانون اساسی می باشد و اصل دوم آن، بسیار حائز اهمیت است و دلالت دارد به نظارت مستقیم علما در قوانینی که در مجلس تصویب می شد. در بخش دوم «حقوق ملت ایران» تدوین شده است که اصول هشتم تا بیست و پنجم را دربرمی گیرد. دیگر بخش های آن عبارتند از: قوای مملکت (اصل بیست ششم تا بیست و نهم)، «حقوق اعضای مجلسین» (اصل سی ام تا سی و چهارم)، «حقوق سلطنت ایران» (اصل سی و پنجم تا پنجاه و هفتم)، بخش «راجع به وزرا» (اصل پنجاه و هشتم تا اصل هفتادم)، «اقتدارات محاکمات» (اصل هفتاد و یکم تا هشتاد و نهم)، بخشی تحت عنوان «در خصوص انجمن های ایالتی و ولایتی» (از اصل نودم تا اصل نود و سوم)، بخشی که مربوط به قوانین مالیه است و شامل اصل های نود و چهارم تا صد و سوم است و سرانجام چهار اصل درباره «قشون» در قانون اساسی گنجانده شده بود. (مذاکرات: ۱۳۸۴، ۷۷۶_ ۷۸۱) از جمله دیگر ضمیمه ها می توان به قانون انجمن های ایالتی و ولایتی، قانون بلدیة، قانون مطبوعات، قانون تشکیل ایالات و ولایات و دستورالعمل حکام و قانون وظایف می باشد که شرح و تفسیر آن ها تماما در قسمت فوق الذکر وجود دارد.

همانگونه که پیشتر هم گفتیم، کتاب مذاکرات مجلس اول، شامل مذاکرات و صحبت های صورت گرفته میان نمایندگان مجلس اول می باشد. از آنجا که موضوع و عنوان پایان نامه مربوط به مجلس اول دوره مشروطیت است، به همین دلیل بیشترین ارجاعات در پایان نامه به اصلی ترین منبع ما، یعنی «مذاکرات مجلس اول» خواهد بود. اما گاهی نیز به نظر می رسد مذاکرات کامل نیست و چنانچه بیشتر بررسی کنیم